

"פתחנו כפי שפתחנו, על שום שלא כפרשיות הרגילות העולות בבית המשפט היא זו שעלתה לפנינו."
(כבוד השופט מ' אלון, ע"א מס' 1482/92)

הפרוזה העברית מלאה בהתייחסויות להיבטים שונים של עולם המשפט - בעיות משפטיות, עורכי-דין, שא-לות של משפט וצדק. עולם המשפט עצמו אינו מנוכר לגמרי ליצירה הספרותית. היוצר חותר תכופות להכניס ארגון אומנותי בתארו עולם לא מסודר. תכופות הוא מציג ביצירתו את הערכים האנושיים שהוא נכסף אליהם. השופט שואף להשליט במציאות סדר וצדק ככל שהחוק מאפשר לו לעשות זאת.

לעיתים עומד שופט המום ונרגש במני מצבים ועדויות שהוא חייב להכריע בהם על-פי חוק. עליו להיות ענייני, לנתח את העובדות וליישם את החוק. אך המציאות שלפניו דרמטית, ולשון החוק הלא רגשית והמאופקת מטבעה אינה מספקת אותו. קורה והוא קורא לעזרתו את השירה העברית, הקולעת למסר שלו כאל חוט השערה ואינה מח-טיאה. לא תמיד צפה ועולה המובאה הפיוטית בזכרון השופט מאותם ימים רחוקים בהם היה עליו ללמוד שירה שהיא בגדר נכס צאן ברזל תרבותי, בבחינת גירסא דינקותא. פעמים שהוא בוחר במובאה שמראה על עניין, הבנה, הכרה והזדהות עם טקסט שירי, שמעי-דים על עולמו התרבותי של השופט. אדגים כאן הקשרים של פסקי-דין, בהם נזקקו השופטים למובאות מן השירה העברית.

בעוד סופרים ומשוררים עבריים תוהים לא אחת על מידת השפעתם על החברה, נראה מפסקי-הדין שלעתים מצבים ומושגים מזוהים מייד עם יצירה מסויימת. נראה, למשל, כי בית-המדרש, שחיטה, עקרות, מזוהים זיהוי כמו-אוטומטי עם יצירות מסויימות, שהן חלק מעולמו התרבותי של ישראלי. המפורסם בפסקי-הדין, בהם צוטטו שירים, הוא, כמובן, תפ 498/95, מדינת ישראל נגד יגאל עמיר.

תלאותיו של הדובר השירי בשיר של אברהם אבן עזרא (טולידה, 1092, נפטר 1167) דיברו אל לב אחד השופטים. בבג"צ מס' 3057/93 ביקשו העותרות להורות לשר החינוך והתרבות ולעיריית ירושלים לפתוח גן ילדים בשכונת מגוריו, אשר יפעל בתכנית לתגבור לימודי יהדות. בית-המשפט דחה את העתירה. בפסק-דינו קבע השופט מ' חשין שהעתירה המתייחסת לשנת הלימודים תשנ"ד היתה מאוחרת לזמנה והעתירה המתייחסת לשנת תשנ"ה היתה מוקדמת לזמנה, קבע השופט:

"מאוחרת מכאן, מוקדמת מכאן, והרי העותרות יוצאות ריקות מכאן ומכאן. האמנם כך? היה זה המשורר ר' אברהם אבן עזרא, איש אביון, אשר ביקש את עזרת השר ולא נעזר: ועל כך שורר (למיטב זכרוני): 'אשכים לבית השר/ אומרים: כבר רכב, אבוא לעת ערב -/ אומרים: כבר שכב./ או יעלה מרכב/ או יעלה משכב -/ אויה לאיש עני/ נולד בלי כוכב!' ואולם שלא כאבן-עזרא הן העותרות, שהרי יכולות ורשאיות

הן לפנות אל השר ולא הרשויות לא אך השכם בבוקר או לעת ערב אלא אף בצהרי היום... העותרות תוכלנה... לשוב ולפנות לבית-משפט זה בבקשת סעד... השופט קלט וגילה הבנה לתחושת התסכול של האיש הקטן, התלוי בישות חזקה ומתלווה על חוסר המזל ("כוכב"), ועודד את העותרות על-ידי אבחנה בין מצבו למצבו של הדובר בשיר. ועוד: המילים "למיטב זכרוני", שאחריהן בא הצוטט המדוייק, הן גם הצהרה מובלעת על עולמו הרוחני של השופט.

אחד השופטים מצא בשירת ביאליק ביטוי קולע למהותו של בית-המדרש. בבג"צ מס' 200/83 נדונה החלטתה של ועדת שרים שקבעה, שכל תלמיד בישיבה או במוסד גבוה ללימודי דת של דתות אחרות, שתורתו אומנותו, זכאי לתמיכה בעד ילדיו, תהא דתו אשר תהא. העותרים, מוחמד וותאד וחמד חלאילה, טענו, שכללים אלה מפלים לרעה נגד לא יהודים, שכן

אין במדינה מוסדות מוסלמים, נוצריים או דרוזיים ללימודי דת. בית-המשפט פסק, כי יחס שונה אל אנשים השונים שוני אמיתי שהוא רלוונטי ליחס אליהם, אינו אפליה פסולה. לענייננו אביא קטע אחד מפסק-הדין:

"לימוד התורה היה מאז ומעולם, כדברי המשורר, המעיין, ממנו שאבו בניה של אומה זאת עוז ותעצומות נפש לעמוד בכל מצוקותיהם, ובבית המדרש קיימו בכל טוהרה את רוח עמם הכבירה: 'אז יגדך לבך, כי רגלך על מפתן בית חיינו תדרך/ ועינך תראה אוצר נשמתנו' (ח.נ. ביאליק, 'אם יש את נפשך לדעת'). התייחסות שוויונית לבתי יוצר רוחניים אלה... והעלמת עין, 'אובייקטיבית' כביכול, ממקומם היחיד והמיוחד בעם היהודי, כמוהן כשוויון נפש והתנכרות לעברו ולמורשתו... לא אפליה פסולה כאן, אלא מאזני צדק של ערכים." כאשר נזקק השופט לביטוי קולע לחשיבות ולייחוד של בית המדרש בחיי העם, ההגדרה השירית התמציתית של ביאליק, המביעה את חשיבותו של בית-המדרש, צצה במוחו כמשלימה את עמדתו המשפטית.

שוב שירת ביאליק, הפעם בבג"צ מס' 6897/95, בעתירתו של בנימין זאב כהנא, הפעם כדי לבטא בעזרתה את ההבדלים שבין צרכי תקופה אחת לאחרת. כשתי קודמותיה, גם זו היא עתירה בבית-המשפט העליון בשבתו כבית-משפט גבוה לצדק (בג"צ). העותר, בנו של מנהיג תנועת "כ"ך" שנרצח בידי מתנקש, ביקש מהמשטרה רישיון לקיים עצרת זיכרון לאביו ביום השנה למות אביו. המשטרה טענה, שהעצרת אמורה להיערך מטעם ארגוני טירור, וסירבה לתת את הרישיון המבוקש. בית-המשפט מצא, שבקשת הרישיון לעצרת נחתמה בידי שלושה מבקשים, שזאב כהנא אינו נמנה עמם, ושהעותר והמבקשים לא זנחו את דרכם בארגוני טירור ולא היה מקום לתת רישון לקיום העצרת. הנ-סיבות הזכירו לשופט י' זמיר את שירו הציוני של ח"י ביאליק "למתנדבים בעם", בו נאמר: "כל קרבן - ירצה, כל מתת - נאמנה:/ אין בודקים בשעת הסכנה". השופט קבע שהזמן והמקום לא יתמכו בגישה כזאת בעת פסק-הדין: "המשורר הלאומי אמר אמנם בשעתו כי אין בודקים בשעת הסכנה. אך כיום, במדינת ישראל, לפי מצוות הדין, בודקים גם בודקים..."

שירה עברית לעזרת שופטים

מאת לב חקק

ע"א 2904/92 נסוב על התנהגותה שלא כדין של עיריית תל-אביב-יפו בהריסת מבנה ישן, ועל הערכת הנוק שנגרם כתוצאה מכך. השופט מ' חשין הזכיר לנו, ש"שופט הוא אדם ודרכו היא דרך האדם: למראה עיניו ישפוט, למשמע אוזניו יוכיח ובלבבו יבין וידע". בפני השופטים הובאו צילומים של הבית נושא העתירה ועל כך אמר השופט: "המוצגים... הם צילומים של הבית נושא העתירה, והנה הבית חורבה - או כמעט-חורבה - שיחים יצמחו בו פרא והכוס על קירותיו. התבוננתי בצילומים וידעתי כי ראיתי כבר בית זה. עצמתי את עיני והזיכרון עלה בי" - וכאן הוא מצטט בהרחבה משירו של ח"י ביאליק "על סף בית-המדרש": מקדש אל נעורי, בית-מדרשי הישן! / ספך אשר רקב שנית עלי נקרה, אראה שנית כתליך הנמלחים כעשן, את סחי קרקעך, את פיח-התקרה" וכי. השיר, עם ציורו ופירוטו - החציר והדשא בשבילים, ארג העכביש על הסף, בני-העורבים על הגג, האבנים הנופלות - התעורר בזכרונו של השופט למראה צילומי הבית שהובאו כעדות במשפט. "כך כאב חיים נחמן בילאיק את כאבו של בית מדרשו הישן, והוא הבית שראיתי בעיני רוחי", מסכם השופט. שופט אחר מצא ביטוי בשירו של ביאליק "על השחיטה" על קריאותיו הנרגשות, הקצרות, המתנשמות, והתהייה על הנקמה ההולמת מצבי זועה בעמנו. בבג"צ 2722/92 מוחמד אלעמרין נגד מפקד כוחות צה"ל באיזור חבל עזה להחרים את הקרקע ולהרוס את כל המבנה שעליה, בשל העובדה שאחד מדריו של המבנה, פואד, היה חשוד בביצוע רצח בבת-ים של תלמידה ישראלית בת 15 בשם הלנה ראפ. פואד נטל עמו שני סכיני מטבח ונסע מהמבנה לבת-ים בכוונה לפגוע ביהודים או בערבים ישראלים, וכשהבחין בשלוש בנות ממתנינות בתחנת אוטובוס רצח אחת מהן בדקירות. בית-המשפט ראה ברצח של נערה תמימה מעשה תועבה שמבטא שפלות תהומית, אשר חייב לעורר סלידה של כל אדם. חדרו של הרוצח לא היה נפרד מיתר חלקי הבית. העתירה נדחתה.

השופט מ' חשין השתמש בסגנון רג-

שי לתאר את התגובה לדבריו ולמעשהו של הרוצח: "בקוראנו את הדברים האלה הולם הלב בהולם פעם ופלצות תאחו בנו... הילדה, הלנה ראפ זכרה לברכה, עלתה השמימה בראשית ימיה אך כאשר ילדה יהודיה היא, יהודיה בארץ היהודים. למותה של הלנה הקטנה אין ולא תהיה כפרה: יוארור האומר: נקום! / נקמה כזאת, נקמת דם ילד קטן/ עוד לא ברא השטן-/ ויקוב הדם את התהום! / יקוב הדם עד תהומות מחשכים, / ואכל בחושך וחתר שם/ כל מוסדות הארץ הנמקים. / כך ביכה משורר הלאום והיחיד בשנת 1939 - לאחר פרעות קישנייב - הירצחו של ילד יהודי קטן בגולה. והנה יצאו תשעים שנה ואנו מבכים ילדה קטנה בארץ היהודים, והילדה היא הלנה ראפ..." קרה שגם עורכי-דין ביקשו לבטא בבית-המשפט את רחשי לב לקוחותיהם בעזרת שיר. בהמרצת פתיחה מסי 599/92 בבית-המשפט המחוזי בחיפה צוטטו שניים משירי המשוררת רחל. על-פי הסכמה, הוצאו ביציות מגופה של רות נחמני והופרו בזרעו של דניאל נחמני, לשם השתלתן ברחם של

פונדקאית. התהליך נערך בבית-חולים, והופסק בשל התנגדות דניאל כאשר דניאל עזב את רות. רות עתרה לסעד, אשר יורה לבית-החולים להמשיך את תהליך ההשתלה ברחמה של הפונדקאית. בית-המשפט המחוזי פסק שהסכמת הבעל להפריית הביצית כללה את הסכמתו להשתלה, מה גם שהבעל דרש השתלה, ואין לאפשר הפרה של ההסכם. עו"ד ז' גרובר שייצג את האשה הוא זה שקרא לעזרה שניים משירי רחל כדי לתת ביטוי רגשי למצב המשפטי. כך אמר השופט ח' אריאל בפסק-הדין: "זעקת אשה לילד היא זעקה אמיתית. ילד הוא משאת נפשה ואין חולק שהיא אינה יכולה ללדת... בא-כוח האשה ביטא זעקה זו ברטט וברגש בהביאו את שירת רחל 'עקרה' (יבן לו היה לי...) ואת צערה, אם לא יותר לעשות כן, בשירה של המשורר 'מנגד', הוא יצער נבוי (דברים ל"ב, 52: כי מנגד תראה את הארץ ושמה לא תבוא)". כריכת שני שירים אלה בנושמה אחת היא מעשה פרשנות יצירתית, תושייה משפטית-ספרותית, שמשיגה אפקטים רגשיים בהקשר זה: השיר "מנגד", שביתו האחרון חרות על קברה של רחל והוא מאחרוני שיריה, מתייחס לציפייה דרוכה, מייחלת וכואבת, אך לא דווקא לתינוק.

כיצד ביקשה עורכת-דין לבטא פחד איום של אשה מפגרת, שנאנסה, נעשו בה מעשי סדום, נתקפה מינית, נבעלה בעל כורחה עשרות פעמים ומלפפונים הוחדרו בעל כורחה לאיבר-מינה? במהלך דיון משפטי אחר ביקשה התובעת, עו"ד דליה חלק-צימרין מפרקליטות חיפה, להמחיש אותו פחד בעזרת שיר של דליה רביקוביץ. מול הנאשם, לשעבר יו"ר חברה קדישא בגבעת עדה, קראה הפרקליטה לעזרתה את השירה. בעדותה בבית-המשפט הבחורה המפגרת, שהיא לא סיפרה על המעשים שנעשו בה, כי היא פחדה מהנאשם. "כל הזמן מסתכל לי בעיניים, שאני לא אספר לאף אחד. העיניים שלו גדולות, מפחידות. הוא כל הזמן היה מסתכל לי ככה בעיניים, כל הזמן בעיניים, ונהיה אדום ורועד. אז לא סיפרתי. פחדתי." התובעת ביקשה להמחיש את "פחד המוות" של הבחורה בעזרת השיר

"פחד מוות" של דליה רביקוביץ: "שוכבת על הגב/ רגליה בקיפול שרירים מכווצים/ מזדעזעת קצת. לפעמים, הבטן מכאיבה והיא בוכה/ בקול עולה יורד, עולה ומתגבר. / היא מבקשת שיחישו לה עזרה. / לא יכולה לזוז. / אינה יודעת להביע את עצמה/ גם אין לה מחשבות שיש להניען. / אם לא יחישו לה עזרה/ נדמה לה שתמות. / והיא בטוחה/ שפחד כמו שלה הוא פחד שאדם עוד לא ידע." שירה של רביקוביץ (מתוך הקובץ "אהבה אמיתית", הקיבוץ המאוחד, 1987, ע' 34-35) מתאר ילדה-אשה שוכבת במיטה, סובלת מכאב, תקופת-פחד נורא, זקוקה לאוכל, למגע עדין, ומרגישה שהיא תמות בלעדיהם. הדוברת השירית (ובעקבותיה הפרקליטה) מעוררת אהדה לאשה חסרת האונים.

סוף בגליון הבא

בעוד סופרים ומשוררים
עבריים תוהים לא אחת
על מידת השפעתם על
החברה, נראה מפסקי-
הדין שלענתים מצבים
ומושגים מזוהים מייד עם
יצירה מסויימת. נראה,
למשל, כי בית-המדרש,
שחיטה, עקרות, מזוהים
זיהוי כמו-אוטומטי עם
יצירות מסויימות, שהן
חלק מעולמו התרבותי
של ישראלי. המפורסם
בפסקי-הדין, בהם צוטטו
שירים, הוא, כמובן, תפ
498/95, מדינת ישראל
נגד יגאל עמיר

שירה עברית לעזרת שופטים

מאת לב חקזק

(המשך מן הגליון הקודם)

השיר "האסופי" לנתן אלטרמן, על ציוריותו המקסימה והנפשות הפועלות בו בהשפעת רגשות עזים, הוזכר בערעור אזרחי מס' 178/86 בבית המשפט העליון בשבתו כבית-משפט לערעורים אזרחיים שנסב על החלטתו של בית המשפט המחוזי להכריז על בתם של המערערים כבת-אימוץ. הערעור נדחה, לאחר שבית-המשפט שקל את טובת הילדה ובדק האם היה סיכוי סביר שהתנהגות ההורים או מצבם ישתנו בעתיד שנראה לעין. האב היה בעל עבר פלילי עשיר, ישב במאסר ממושך, צרך בעבר סמים, והיה פסיבי בגידול ילדיו. האם התנכלה לבתה, שהובאה לבתי-חולים בשל שברים, כוויות ועוד. עוה"ד של ההורים המערערים הדגיש את צער ההורים על בתם, אך בפסק-הדין הזדהו השופטים עם הדברים שנאמרו בע"א 166/81: "הורה, המפקיר את ילדו, סובל ודאי מרגשי חרטה עד סוף ימיו - ויפה תיאר את ייסורי מצפונה של אם כזאת המשורר נ' אלטרמן בשירו "האסופי" - אך כל עוד אין אותה חרטה יכולה להועיל לילד ולהעניק לו את הבית החומרי והרגשי, נתון עדיין הילד במצוקה, ויהיה מוסר כליותיו של הורה כפי שיהיה". השיר "האסופי" של אלטרמן (כל כתבי, עיר היונה, הקיבוץ המאוחד, 1972, ע' 224), שבו מניחה האם את תינוקה לרגלי הגדר ונסה, מתאר את שובו של הבן אליה לילה-לילה בדמיונה ובחלומותיה, עד שהיא מזדקנת בכלאה ומתה. כאשר הבן האסופי "הניח" אותה לרגלי הגדר כפי שהיא הניחה אותו, היא הביטה בו שוחקת - שמחה על עונשה ועל כך שהיא נגאלה מייסורי-מצפונה.

שיר אחד של זלדה זכה לשני אזכורים, ובאחד מהם אף להזכרת מקורותיו. בע"פ 2135/91 בבית-המשפט המחוזי בתל-אביב-יפו בשבתו כבית-משפט לערעורים פליליים ערערה המדינה על זיכוי של המשיב בבית-משפט השלום. המשיב עבד בחברת אוטומציה, התחייב לשמור בסודיות כל מידע, אך העביר רשימות של שמות הורים תושבי חולון, כתובותיהם ומספרי תעודות הזהות שלהם. ערעור המדינה התקבל, והדין הוחזר לבית-משפט השלום. במהלך פסק הדין אמרה השופטת ש. סירוטה: "שמו של אדם הוא מעניינו הפרטי. אמנם שקספיר סבר שאין רבותא בשם (ר' רומאו ויוליה), באמרו בתרגום חופשי: 'מהו שם! אם הוורד ייקרא בשם אחר כלום לא יתן ריחו!' המשוררת זלדה, שהשראתה באה לה מהמדריך,

צודקים, לא יצמחו לעולם/ פרחים באביב.// המקום שבו אנו צודקים/ הוא רמוס וקשה/ כמו חצר. / --- (יהודה עמיחי, 'המקום בו אנו צודקים'). יפרחו נא הפרחים על קברה של סיגלית." מהו המסר שביקש השופט להעביר לצדדים ולשמו ציטט את שירו היפה והחכם של עמיחי? נראה לי, שהוא ביקש לאמר, כי השגת צדק לעתים אינה מביאה גם יופי. זעונג ("פרחים"), והיא כרוכה בנוקשות, בניסיון מר ובכאב. אבל ספקות ואהבות עושים/ את העולם לתחוח/ כמו חפרפרת, כמו חריש. / ולחשיה תישמע במקום/ שבו היה הבית/ אשר נחרב" - זהו הבית האחרון, הלא מצוטט, של השיר (שירים 1962-1948, שוקן, 1967, ע' 217), ועניינו בכך, שאהבות וספקות - בלי מיצוי הצדק - מרעננים ומפריים, יכולים להחיות ולבנות יותר מאשר מיצוי הצדק.

סוף בגליון הבא

התייחסה לשמו של אדם באופן שונה בשירה: 'לכל אדם יש שם'. גם המחוקק... קובע: 'לכל אדם יש שם משפחה ושם פרטי. משמע - שהשם הוא חלק מאישיותו של האדם..."

אותו שיר של זלדה (שירי זלדה, הקיבוץ המאוחד, 1985, ע' 117) צוטט ע"י המשנה לנשיא מ' אלון בערעור אזרחי מס' 1482/92 בבית-המשפט העליון בשבתו כבית-משפט לערעורים אזרחיים. בעל נפטר ואלמנתו הקימה מצבה חצובה מאבן על קברו, בצורה מיוחדת, וכיתוב עליה. הורי הנפטר הגישו בבית-המשפט תביעה במטרה לשנות את המצבה והכיתוב. בית-המשפט המחוזי קיבל רק את תביעתם לשינוי הכיתוב. האלמנה ערערה וההורים הגישו ערעור שכנגד. הערעור נתקבל והערעור שכנגד נדחה. בית-המשפט עמד על זכותם של בני המשפחה לקבוע את המצבה והכיתוב, כשהעיקרון המנחה הוא "כבוד האדם", כאן - כבוד הנפטר ובני משפחתו. מן הראוי והנכון ששם ההורים המולידים יצוין על המצבה, אם זו משאלתם.

המשנה לנשיא מ' אלון לא רק פתח במובאה משירה של המשוררת זלדה, אלא אף הפליג וביקש לרדת לחקר מקורו-תיו: "פתיחת דברים: 'לכל איש יש שם/ שנתן לו אלוהים/ ונתנו לו אביו ואמו.../ ונתנה לו אהבתו.../ ונתן לו מותו'. כה שורה המשוררת זלדה. אעז לנחש ולשער שהמשוררת הגדולה, ששורשים עמוקים היו לה במורשת ישראל השראה מצאה לדבר שירתה בדברי בעל המדרש, לאמור (קוהלת רבה, ז, ג [א]): "שלושה שמות נקראו לו לאדם, אחד - שקוראים לו אביו ואמו, ואחד - שקוראים לו בני-אדם: ואחד - שקרוי בספר תולדות ברייתו. ובנוסח אחר (תנחומא, ויקהל, א [ב]), כך סיומו של המדרש: 'ואחד - מה שקונה הוא לעצמו. טוב מכולם - מה שקונה הוא לעצמו'. פתחנו כפי שפתחנו, על שום שלא כפרשיות הרגילות העולות בבית המשפט היא זו שעלתה לפנינו." בשירה של זלדה, שבו המילים "לכל אדם יש שם/ שנתנו לו..." חוזרות כפזמון היוצר מוסיקאליזציה עריבה, נקבעים שמות האדם על-ידי גורמים מגוונים ואף מנוגדים, והשופט בחר לצטט את שתי שורות הפתיחה שלו ושורת הסיום שלו ושורה אחת שבין הפתיחה לסיום, ולא במקרה, שכל לעניין פסק-הדין די בכך כדי להזכיר, שהורי הנפטר נתנו לו את שמו, הוא אהוב עליהם, ובמותו ראוי לציין את שם הוריו-מולידיו, אוהביו ונותני שמו, על המצבה.

ובלי יהודה עמיחי אי-אפשר, כמובן. בבג"צ מס' 556/83 צוטט שיר של יהודה עמיחי. אמה ואביה החורג של חיילת, שנפלה בעת שירותה הצבאי, עתרו על החלטת המועצה הציבו-רית להנצחת החייל לחקוק על מצבת החיילת את השמות המלאים של האב החורג, לו נישאה האם לאחר גירושיה מהאב הטבעי, ושל האב הטבעי, ואת דבר אבהותו של האב הטבעי, חרף בקשת האם והאב החורג לחקוק על המצבה רק את השם הפרטי של האב החורג ושל האב הטבעי. בית-המשפט קבע, שעל שר הביטחון, המועצה הציבורית להנצחת החייל וועדת המשנה לחקיקה במחלקת הנצחת החייל לגבש כללים לקביעת הנוסח שייחקק על גבי המצבות של חיילים שנפטרו, שהורה אחד שלהם או שניהם נושאים שם משפחה אחר משמו של החייל שנפטר, ושהיו להם אב או אם מאמצים, נוסף על הוריהם הטבעיים. השופט י' טירקל היה בדעת מיעוט, וסבר שיש לדחות את העתירה מבלי להמתין לגיבושם של כללים.

פסק השופט טירקל: "המחלוקת בדבר המלים, שייחקקו על מצבתה של הבת, נוגעת בתמציתו של הכאב האנושי, והיא ביטוי לאהבה עזה ממוות... הנוסח שנמצא ראוי בעיני הוועדה שעמה נמנים אנשים שכאבו של אבדן כזה מייסר גם אותם - הוא תוצאתו של ניסיון קשה למצוא דרך בין השיקולים השונים... אולי יאים לכאן דברי המשורר: 'מן המקום שבו אנו

שירה עברית לעזרת שופטים

מאת לב חקה

(המשך מן הגליון הקודם)
המפורסם בפסקי-הדין, שבהם הובאו דברי-משוררים, הוא, כמובן, תפ 498/95, מדינת ישראל נגד יגאל עמיר. בביטוי המצב הרגשי שבו דן פסק-הדין שותפו שירים אחדים. גזר-הדין פותח בבית הרביעי, האחרון, מן השיר "אחרי מותי" לח"ינ ביאליק (תרט"ד), הפותח במילים "וגדול מאוד, מאד הכאב! היה איש - וראו: איננו עוד". בבית האחרון, הקצר, של השיר אכן התחברו הקינה, הכאב על מוות טרם זמן, הגדיעה לפני השלמת המימוש היצירתי. "בחרנו לפתוח במילותיו של המשורר הלאומי, כי יש בהן כדי להדגיש את העיקר במשפט זה - אובדנו של מנהיג, שנגדע בעטיו של מי ששם עצמו לשופט הארץ" - המשיך אדמונד לוי, אב בית-הדין, אחרי המובאה. "גלי הזעזוע שפקדו אותנו, פרצו גבולות וימים, וגם המשורר ייבגני יבטושנקו חש צורך לשפוך את מר שיחו", המשיך השופט לוי, ציטט את יבטושנקו וציין: "פורסם בעיתון ידיעות אחרונות, ביום י"ז בחשוון תשנ"ו - 10.11.95".

המשיך השופט לוי: "הצער על מותו הוא רב: נחמה פורתא היא, שלא זו בלבד שהרצח לא השיג את מטרתו, אלא שאף קירב לרגע את הלבבות, ואין לך ראייה טובה יותר לכך, מאשר ההמונים מכל שכבות הציבור, שזימרו חרישית בלילות חשוון תשנ"ו - "...איפה ישנם עוד אנשים כמו האיש ההוא/ אשר היה כערבות הבוכיות/ וכמו מבצר עתיק היה בסוף הדרך". (נתן יונתן - מתוך 'האיש

ההוא". בשירו של נתן יונתן (מתוך שירים לאורך החוף, ספרית פועלים, 1967, ע' 61) מתואר איש חרוץ ונדיב, מעורה בטבע ומוצא בו את מבוקשו מנעוריו, מדי פעם בפעם הניח את מלאכתו ונדד בטבע, "ובנפלו בבוקר לא עבות על אדמתו יקנו לו אחוזות עולם/ ליד אמות המים השקטות." עיקר השיר בדמות הקסומה, שהיא חלק אורגאני מן הטבע.

גם שיר של לאה גולדברג שימש לפה לשופט: "לנגד עינינו ניצבת התמונה כשיצחק רבין מתמוטט, וככל הנראה מנסה להבין את המתרחש, וייתכן שהיה היחיד שהבין כבר אז כי לא זו בלבד שכדוריו של המתנקש השיגוהו, אלא ששעתו קרבה. לעולם לא נדע מה חשב ואם נשא תפילה. על כן אנו מבקשים להיות לו לפה, וסברנו שאין דרך טובה יותר לעשות זאת מאשר מילותיה של המשוררת לאה גולדברג - '...כי קטנו המלים מהביע השאול/ כי למוות אין ניב שפתיים/ ואני שאיני יודע לשאול/ כבד פה אנוכי שבעתיים.../ ואני לא ידעתי, הלי האשם, הבגדתי המעלתי -/ לא רשע אנוכי, לא חכם אף לא תם, ועל כן שאלות לא שאלתי // ועל כן לא דרשתי נקם ושילם/ ולא אח לי ולא מלאך לי/ והגעתי אליך בודד ושלם/ ואתה אם תוכל פתח לי.../ (לאה גולדברג, 'כנגד ארבעה בנים - שאינו יודע לשאול'. מוקדם ומאוחר, מבוחר שירים...) "אלה הם הבית השני, החמישי והשישי של השיר הראשון בשירי "כנגד ארבעה בנים". הבן "שאינו יודע לשאול" רואה עצמו כ"כבד-פה" (!) אך מנסח דבריו ברהיטות, תוהה - "הבגדתי" (!) והתמיהה מעוררת בזכרוננו הדים מקטעי עיתונות לאין ספור. השירה היא לעתים הד לקיים, אך מצבים שבה יכולים להתגלות כתחזית מדהימה למה שאנשים מציאותיים אינם מסוגלים לחזות.

בעוד שהשופט ס' רוטלוי ציטטה מאלבר קאמי, השופט ד"ר ע' מודריק ציטט משירת רחל: "לשבר ולבכות על גבי שבני- זה חלקי האיום, גורלי. יד אחים טובה לא תושט אלי, להגן מפני על שלי // יד אחים טובה לשוא בלילות/ משווע אליך ניבי. כמו על הר הזיתים אעפיל לעלות/ וקברות מעברי נתיבי/ (שירת רחל, דביר, תשכ"ו). הושטת יד אחים היא צו המקום והזמן. היא נחוצה להגן על שלנו, אם יש עוד בנו מי שמעלה במחשבתו את איבוד עמו לדעת... מתוך השיר בחר השופט בעיקר את הצורך ב"יד אחים" מגינה ותומכת. הדוברת בשיר זה היא המשברת והיא זו שבוכה

על שבריה, בבחינת הרס עצמי, והיא משוועת לאחים שיגנו עליה מפני עצמה, אינה נענית וממשיכה לבדה בדרכה אפופת הקברים.

לעולם אין לדעת למה יוביל שיר. הנה, בע"א 415/82 בבית-משפט העליון בשבתו כבית-משפט גבוה לצדק, נדון באריכות "שיר" - מסמך, שכותרתו "במחר להאמיני", שכתבה המערערת בכתב-ידה וששימש כראיה ליחסיה ולמהימנותה: "לא אדע מרגוע/ כי אם בזרועותיך ג'אק/ הצמידני אליך בכוח, / קחני אליך. / פרפורי רחמי געשו/ צלילים מעיקים נטשו/ בזרועותיך ג'אק - מחדש". המערערת הכחישה שהיה לה מאהב, בעוד שבעלה טען שהמאהב הוא מקור כל המתח בחיי המשפחה. בית- המשפט עיין בשיר כולו ולא קיבל את טענת המערערת שבעלה תיקן וזייף את תוכנו של השיר. בית-המשפט התייחס לשיר כאל עדות משפטית: "הכחשת המערערת את קשריה עם ג'אק לוי ונסיונה להכחיש את מעורבותה הרגשית עמו, כפי שמצאה את ביטוייה בשיר, הוסיפו למטען הספקות, שהיו לבית- המשפט ביחס למהימנותה." בית- המשפט לא הפריד בין קולה של הדוברת "השירית" לבין האשה הביוגרפית הכותבת...

אך הנה השופט חשין מצטט את וולטר, "דברי וולטר הם שיר, ומיטב השיר - כזבו" (בג"צ מס' 606/93). מעניינות הדרכים בהן מתייחסים פסקי- הדין לעולמה של ספרות. מובאה משיי עגנון ב"סיפור פשוט" זכתה לציטוט הודות לכך שהובאה באוצר פתגמים וניבים לאטיניים של ד"ר אלקושי (מהדורה שנייה, תשמ"ב) - ולא ישירות הודות לרומן נפלא זה עצמו... בע"א 809/89 בבית-משפט העליון בשבתו כבית משפט לערעורים אזרחיים קיבל בית- המשפט את עדותו של נתן זך, שהופיע כעד מומחה, ולפיה המאמר נשוא הדיון "אינו מאמר ביקורת ולא פורטרט, זהו מין רצח אופי, להערכתך, ברמה נמוכה." ועוד: "לא יעלה על הדעת לאכוף על סופר שהפר התחייבותו לכתוב ספר, להמשיך בכתיבת הספר כאשר אין הוא חפץ עוד בכך, משהפר הוא את התחייבותו, תעמודנה לצד האחר תרופות שונות, אך לא תרופת האכיפה..." (ע"א מס' 5587/93 בבית המשפט העליון בשבתו כבית משפט לערעורים אזרחיים). ועוד: "...כל שעובר הזמן אחרי הוצאת ספר, ובמיוחד אחרי פטירת מחברו, יורדת במידה משמעותית תפוצת הספרים. אמנם, במקרה דנא... מדובר... בסופר מגדולי הספרות

העברית... אך גם לגבי סופרים, שתהילתם עומדת במשך דורות, הובר, שתפוצת ספריהם יורדת בהדרגה ומצטמצמת מאוד, כשעוברות עשרות שנים מפטירת הסופר.

בעניין זה העיד מר ברוידא, מנחל הוצאת הספרים 'דביר', אשר הביא נתונים על מכירת ספרי ביאליק, טשרניחובסקי, שניאור, פרץ, מנדלי מוכר ספרים ועוד... " (ערעור אזרחי מס' 462/79 בבית משפט העליון בשבתו כבית משפט לערעורים אזרחיים, חמדת עגנון, אמונה ירון בית עגנון נגד מנהל עיזבון וערעור שכנגד).

***

כבוד הוא לשירה העברית שהיא עולה וצפה בזכרונם של שופטים במצבים אנושיים מלאים כאב, והיא מבטאת אותם. כבוד הוא גם לשופטים ששירה זו מוכרת להם ונחוצה להם מפעם לפעם. הצד הרגשי אינו מערפל - ולו לרגע - את הניתוח המשפטי שלהם. יכולתו של השופט להרגיש ולבטא רגשות מתחום תרבותי זהה לזה של צד מידיון עשויה להגביר את אמינות השופט ולנחם את אותו צד, שלעתים רגשותיו ותפיסת הצדק שלו במקרה הספציפי אינם מגיעים לסיפוקם על-ידי ההחלטה המשפטית.

גם השופט, שעיסוקו ביישום החוק, זקוק לעתים לאותו רגע, שבו הוא אינו מנתח, שוקל ופוסק, אלא מבטא הבנה או הלם רגשיים. המשפט והשירה עניינם האדם ומעשיו, ולשופט, כמוהו כמשורר, לא זרים מעשי האדם ומניעיו.

ומי יודע, אותם משוררים שלנו, החשים שהם הורגים עצמם באהלה של שירה ואין להם קוראים חוץ מאחד בעיר ושניים במדינה, עשויים להתעורר יום אחד ולקרוא להפתעתם ששופט או צד במשפט קרא "ברטט וברגש" (ר' למעלה ה"פ 599/92) את שירם בבית-המשפט, כי לא היה כמוהו לבטא את רחשי לבם.

אוניברסיטת קליפורניה